

ДЕТЕРМІНАНТИ КОРДОНУ В ЗАХІДНІЙ КЛАСИЧНІЙ ГЕОПОЛІТИЦІ

DETERMINANTS OF THE BORDER IN WESTERN CLASSICAL GEOPOLITICS

Федунь О.В.,

*кандидат географічних наук,**доцент кафедри європейських та регіональних студій**Львівського національного університету імені Івана Франка*

Папіш Н.І.,

*кандидат політичних наук,**доцент кафедри європейських та регіональних студій**Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті наведено основні наукові підходи до вивчення кордону, що постає предметом дослідження західних учених у період динамічних територіально-політичних трансформацій на регіональному та глобальному рівнях. Розглянуто визначальні ознаки кордону в працях західних геополітиків класичного періоду (кінець XIX – початок XX ст.), на який припадає формування кордонної парадигми. З огляду на історичну роль у розвитку держав і політичних процесів вчені акцентують на різних детермінантах кордонів, їх еволюції та співвідношеннях функцій. Геополітики класичного періоду трактували ці категорії з позицій географічного детермінізму, експансіонізму та гуманізму. Проведено порівняльний аналіз авторських поглядів представників німецької, британської, французької й американської геополітичних шкіл на детермінанти державних кордонів. Зазначено, що німецькі і британські вчені визначали кордони як динамічні та нестійкі межі, вважали, що експансійні кордони побудовані на принципах домінування сильнішого. Французькі й американські геополітики пропонували застосовувати гуманістичний і цивілізаційний підходи до проблем делімітації, демаркації та функціонування кордонів. Вони доводили доцільність трансформації спірних прикордонних територій у зони міждержавного співробітництва. Розкрито причинно-наслідкові зв'язки між геополітичними інтересами імперських держав і популяризацією ідей експансіонізму у процесі визначення та встановлення лінії кордону, що позначилося на територіально-політичній структурі світового простору, визначило історичну долю багатьох країн і народів. Релевантний характер геополітичних концепцій позначився на формуванні територіальних стереотипів, чинив конструктивний або деструктивний вплив на процеси делімітації, формування системи міжнародно-визнаних кордонів. Загалом це визначило політичне розмежування світового простору та історичну долю багатьох країн і народів.

Ключові слова: кордон, держава, функції кордонів, геополітика, концепція, доктрина.

The article presents the main scientific approaches to the study of the border, which constitute the research subject of various Western scientists in the period of dynamic territorial and political transformations at the regional and global levels. The article considers the defining features of the border in the writings of Western geopoliticians during the classical period (end of XIX – beginning of XX century), which corresponds to the formation of the border paradigm. Scientists focus on various determinants of borders, their evolution and functional relationships regarding their historical role in the development of states and political processes. Geopoliticians of the classical period interpreted these categories from the standpoint of geographical determinism, expansionism, and humanism. A comparative analysis of different views on the determinants of state borders suggested by the representatives of German, British, French and American geopolitical schools was carried out. It should be noted that German and British scientists defined borders as dynamic and unstable boundaries. It was believed that expansive borders were built on the principles of power dominance. French and American geopoliticians proposed to apply humanistic and civilizational approaches to the problems of delimitation, demarcation and functioning of borders. They justified the expediency of transforming disputed border territories into zones of interstate cooperation. The paper outlines the cause-and-effect relationships between the geopolitical interests of the imperial states and the popularization of expansionist ideas in the process of defining and establishing the border line, which affected the territorial and political structure of the world space and determined the historical fate of many countries and peoples. The relevant nature of geopolitical concepts affected the formation of territorial stereotypes, exerted a constructive or destructive influence on the processes of delimitation, the formation of a system of internationally recognized borders. All in all, this determined the political demarcation of the world space and the historical fate of many countries and peoples.

Key words: border, state, functions of borders, geopolitics, concept, doctrine.

Постановка проблеми. Перманентний характер змін територіально-політичної структури світу в новий період історичного розвитку посилив інтерес у науковому середовищі до ролі геополітичного чинника у процесі становлення кордонів. Упродовж розвитку світової цивілізації відбувалося багато воєн і конфліктів, причинами яких виступали територіальні питання, а наслід-

ками ставали руйнування старих та встановлення нових кордонів з урахуванням геополітичних інтересів провідних держав. Проблематика визначення ліній державних кордонів, обґрунтування їх ролі та функцій досліджувалася представниками різних геополітичних шкіл: німецької, французької, американської, британської, української та ін. Багато наукових праць присвячені принципам

територіального розмежування, класифікаціям, функціям і чинникам змін державних кордонів.

Період класичної геополітики (кінець XIX – початок XX ст.) припадає на час існування великих імперій, їхнього територіального зростання внаслідок конкурентної боротьби за морський і континентальний простір, встановлення світової гегемонії, а також проголошення незалежності новими державами у результаті етнополітичного самовизначення. У цей період наукові дослідження кордону проводилися з урахуванням імперсько-експансіоністських амбіцій великих держав і їх геополітичного суперництва.

Аналіз досліджень і публікацій. На особливу увагу заслуговують дослідження визначальних ознак кордону в класичній західній геополітиці. Через безперервну конкурентну боротьбу за перерозподіл світу кордони зазнавали докорінних змін. Це вплинуло на погляди учених, які намагалися виправдати територіальні претензії метрополій, тому кордони розглядали як нестійкі, динамічні явища.

У кінці XIX – початку XX ст. істотний внесок у розробку теорії природних меж і політичних кордонів, переосмислення їх значення та ролі у геополітичному аспекті здійснили німецькі, французькі, британські й американські вчені. Дослідження генези, еволюції, морфології та типології кордонів у взаємозв'язку з елементами природного і соціального ландшафту проводили К. Гаусгофер, О. Маул, Ф. Ратцель, (Німеччина), Ж. Ансель, П. В. де ла Блаш (Франція), Дж. Керзон, Л.В. Лайд, К. Фоусетт, Т. Холдріч (Велика Британія), С. Боггс, І. Боуман, Ф. Дж. Тернер, Р. Хартшорн (США) та ін.

Основоположник німецької геополітики Ф. Ратцель розглядав кордон як периферійну межу, що зазнає постійних змін у процесі культурного й економічного розвитку держави [10]. Його послідовник К. Гаусгофер трактував кордон як чинник життя нації, розробив типологію за воєнною ознакою [6]. Дж. Керзон, Т. Холдріч і інші британські геополітики наголошували на бар'єрності кордонів, характерною рисою яких виступає захисна здатність і технічне облаштування [5; 7]. Французькі вчені свої дослідження проводили на основі гуманістичного підходу. Зокрема, П. В. Блаш розкрив співвідношення функцій кордонів, Ж. Ансель розглядав їх як політичні «ізобари», що залежать від зміни балансу сил [4].

З-поміж сучасних дослідників класичного періоду геополітики та еволюції поглядів на кордони можна виокремити М. Вегеша, Я. Верменич, М. Дністрянського, О. Кондратенка, Р. Коцана та ін. (Україна), Д. Ньюмена (Ізраїль), Ю. П. Лейна (Фінляндія), Х. ван Хоутума (Нідерланди), М. Т. Оуенса, Р. Дж. Гарньєрі (США), Ф. Шмідера (Німеччина) та ін. Окремі опубліко-

вані праці українських і зарубіжних учених мають узагальнюючий характер, інші – присвячені аналізу творчого доробку науковців та їхньої концептуалізації кордону.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У попередніх дослідженнях переважно розглядалися історичні вчення та концепції окремих авторів стосовно дефініцій, функцій, типології кордонів, їх ролі та значення в міжнародно-політичному житті й соціально-економічному розвитку держав і регіонів. Проте необхідно зазначити, що сучасні дослідники недостатньо уваги приділяли порівняльному аналізу поглядів на детермінанти кордону геополітиків класичного періоду – представників різних наукових шкіл.

Формулювання цілей статті. З огляду на результати вивчення джерельної бази визначені цілі статті: дослідити та порівняти теоретико-методологічні напрацювання представників західної класичної геополітики на детермінанти державних кордонів; з'ясувати як вплинули панівні погляди та експансіоністські ідеї в імперських державах на детермінацію кордонів у західних геополітичних концепціях класичного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Межі та кордони вчені-геополітики класичного періоду по-різному визначали у своїх концепціях і доктринах. Вони застосовували відмінні наукові підходи до їх трактування, враховували природно-географічні умови та геополітичне положення країни, великодержавницькі ідеї, політику щодо інших держав, силові можливості для експансії та просторового розширення.

На зламі XIX–XX століть в умовах зближення антропологічних і географічних наук проблематика державних кордонів постала у новому вимірі. У працях основоположника німецької антропогеографії, якого вважають фундатором світової політичної географії та «батьком» геополітики Фрідріха Ратцеля просторове розташування, розміри території та кордони держави виступали як доміанти державотворення. Будучи прихильником «органічної» теорії, захоплюючись ідеями соціал-дарвінізму, вчений розглядав державу як живий організм, який відповідно до законів природного відбору повинен зростати, набираючи силу і поглинаючи слабші держави, таким чином розширюючи свій «життєвий простір». Державі, як живому організму, притаманні не статика у визначених кордонах, а стадії народження, зростання і вмирання, як будь-якій живій істоті. Кордон Ф. Ратцель трактував як периферійний орган держави, що відображає її зростання, силу або слабкість. Якщо країна не досить сильна, або недостатньо добре укріплений кордон, то прикордонні регіони можуть бути анексовані могутнішим сусідом. Держави з великою територією, високою

чисельністю населення та розвинутою культурою мають, відповідно, більше шансів на виживання за рахунок просторової експансії. Без розширення держава приречена на занепад. Рушійні сили постійних змін кордонів він вбачав у тому, що «життєвий простір» не відповідає зростанню чисельності населення та його культурному розвитку. Чим більші розбіжності між державними кордонами та «життєвим простором», тим вразливішою стає держава. Її стабільність і поступове розширення відбувається тим легше, чим ближче «життєвий простір» до прикордонних територій і чим глибше він у них закріплений. Загалом, для Ф. Ратцеля розширення держави підкорялося природному закону збільшення політичного простору, якого вона може уникнути лише «під страхом своєї смерті» [11, с. 33].

Фундаментальною для німецької геополітики є праця Ф. Ратцеля «Закони просторового росту держав» (1896), де сформульована концепція «природних кордонів». У ній автор виправдовував порушення територіальної цілісності держав, пояснюючи це необхідністю їхнього «природного розвитку», захисту «життєвих інтересів» і «власної» території певного народу. Популярністю користувалася авторська теза про неправомірність принципу непорушності кордонів, який суперечив процесам розвитку держави як організму, що має коріння в просторі, з якого черпає життєву енергію [2, с. 69].

Теорію Ф. Ратцеля слід розглядати в контексті намагань проголошеної 1871 р. Німецької імперії приєднатися до групи метрополій, які уже на той час володіли значними територіями на різних континентах. Якщо на початку ХХ ст. площа колоніальних володінь Великої Британії становила майже чверть території земної кулі та четверту частину населення світу, Франції відповідно понад 8% і 3%, то Німеччини – лише 2% суходолу, де проживало менше 1% населення. Тобто молода імперія значно поступалася іншим державам як за площею, так і за населенням, що і пояснювало її амбітну політику та прагнення до розширення. Тож Ф. Ратцель заперечував кордон як фіксовану, статичну, жорстко визначену лінію розмежування, вважаючи його скоріше зоною переходу, периферійним органом, який перебуває у динаміці.

Ідеї соціал-дарвінізму підтримував державознавець і геополітик Рудольф Челлен. Етнічний швед за походженням, він розвинув геополітичні концепції Ф. Ратцеля і вважав, що великі держави розширюють свій простір за рахунок малих країн. Життєздатність держави підпорядкована категоричному політичному імперативу: збільшити свою територію шляхом колонізації, об'єднання або різного роду завоювань. На думку Р. Челлена, у такій ситуації в минулому перебувала Велика Британія, а в кінці ХІХ ст. опинилися Японія та Німеч-

чина. Тож учений визнавав експансію найкращим способом розширення державного простору, чим підтверджував нестійкість кордонів.

Значний внесок у дослідження проблематики кордонів зробив німецький геополітик Карл Гаусгофер. У 1927 р. опублікував монографію «Кордони в їх географічному і політичному значенні», у якій вперше здійснив комплексний аналіз політичної ролі державного кордону в міжнародному аспекті. Розподіл територій після підписання Версальського мирного договору (1919), внаслідок якого Німеччину позбавили значної частини «життєвого простору» зумовив негативне та критичне ставлення геополітика до територіальних змін після Першої світової війни. Вчений наголошував, що німецька нація опинилася в принизливому та безвихідному становищі, тому не повинна миритися з переміщенням кордонів після 1914 р., а має розпочати боротьбу за збільшення територій, бо без розширення простору великий народ приречений на загибель. К. Гаусгофер, наслідуючи ідеї Ф. Ратцеля, вважав цілком допустимим просторове розширення держав. Кордон, на глибоке переконання К. Гаусгофера, є складовим чинником життя нації, отже його необхідно захищати та укріплювати. Ідеальним, на думку геополітика, є «чіткий, стабільний кордон сильної прикордонної форми, який по суті справи належить сильнішому» [1, с. 142].

Важливою ознакою міцних і безпечних кордонів між державами є їх військово-технічне облаштування. За цим критерієм К. Гаусгофер обґрунтував наступні типи кордонів: 1) наступаючий; 2) високоорганізований, насичений комунікаціями («кордон наготові»); 3) кордон рівноваги; 4) укріплений кордон у стані оборони; 5) кордон напередодні розпаду (роззброєний, відкритий для проникнення). Беручи до уваги динамічний стан кордонів, геополітик поділяє їх на «спокійні», «інертні», «легко збуджені» та «застійні» [6].

На початку ХХ ст. популярність поглядів Ф. Ратцеля зростала, що значною мірою вплинуло на дослідницьку діяльність багатьох науковців, зокрема, німецького географа і геополітика Отто Маула. Він вважав державу не «організмом» у біологічному сенсі, а скоріше «організацією», створеною людськими суспільствами для забезпечення їхнього виживання. Учений за морфологічною ознакою виділив «хороші» та «погані» кордони. «Хорошими», на його думку, були природні або такі, що відокремлювали різні соціально-етнічні групи, тоді як «погані» не відповідали ні фізичним особливостям ландшафту, ні межах соціокультурних ареалів. Крім того, «погані» кордони не мали фактичної прикордонної зони, в межах якої вони могли би виконувати з одного боку, контактну, а з іншого – фільтраційну функцію, сприяючи розвитку торгівлі і співробітництва та

водночас захисту держави від зовнішніх загроз. Такі «погані» кордони О. Маул вважав найвірогіднішим місцем виникнення конфліктів між державами-сусідами [8, с. 22].

Класична німецька геополітика зазнавала значної критики в академічному та політичному середовищі, адже погляди окремих авторів вплинули на формування світогляду ідеологів і воєначальників часів Третього Рейху. Військовий теоретик Г. Гудеріан підтримував політику Німеччини, спрямовану на розширення державної території та зміну кордонів за рахунок сусідніх держав. Він висловлював думку, що німецький фашизм є продуктом вузького «життєвого простору», а розвиток величч держави стримували несправедливі кордони.

Підсумовуючи, німецькі учені у своїх працях визначали кордони як динамічні та нестійкі межі. У такий спосіб вони намагалися теоретично обґрунтувати експансійні наміри Німеччини, виправдати її прагнення до переміщення кордонів після анексії території сусідніх країн, що найбільшою мірою спостерігалось у період Першої та Другої світових воєн. Ці теорії базувались на імперських наративах, а не на науково обґрунтованих принципах. Експансійні кордони не можуть залишатися статичними упродовж тривалого часу, оскільки побудовані не на засадах взаємної згоди сторін, а на основі домінування сильнішого.

Геостратегічні цілі Британської імперії також позначилися на предметній сфері наукової діяльності багатьох учених. Видатний англійський географ і геополітик Г. Дж. Маккіндер, автор теорії «хартленду», обстоював імперські інтереси, визнавав, що географічні кордони підлягають неминучим змінам і політична карта світу постійно «перемальовується» як наслідок імперіалізму. Його погляди мали істотний вплив не лише на британську наукову думку, але й на дослідницьку тематику в інших країнах світу.

Бар'єрність як головну ознаку кордону виокремлював фахівець із прикордонних питань у Британській Індії Томас Хангерфорд Холдич – президент Королівського географічного товариства, автор низки праць, з-поміж яких на особливу увагу заслуговує «Політичні кордони і встановлення кордонів» (1916). Учений детермінував кордон як неминучий продукт розвитку цивілізації, що не завжди співпадає з природно-географічними рубежами. На основі мілітаристського підходу він зазначав, що безпечними є достатньо міцні, добре укріплені, технічно облаштовані лінії кордонів, що запобігає їх порушенню. Відповідно вони переважно виконують бар'єрну функцію. Найнадійнішими кордонами з високим рівнем захисної здатності, на його думку, були орографічні, що проходили по природно-географічних рубежах, насамперед гірських хребтах, таких як

Анди та Гімалаї. Але не усі гори є достатньо високими, тому для посилення бар'єрності кордону необхідно його додатково укріплювати, будувати захисні фортифікаційні споруди та стратегічні залізниці. Як приклад, він наводив потужну лінію оборонних французьких фортів від Белфорту до Вердена, зведених перед горами Vogesi та річкою Маас у Північно-Східній Франції, що визначила початкову стратегію німецької кампанії в Першій світовій війні, скерувала наступ через Бельгію як лінію найменшого опору в напрямку Парижа. Саме відважна оборона Льежа знівелювала ефект цієї великої ініціативи та дала можливість для мобілізації союзників. У іншому прикладі західні кордони Німеччини захищали від наступу з боку Франції більшою мірою рейнські фортеці, а не ріка Рейн [7; 5, с. 203].

Західні науковці визначали головні ознаки кордонів та аналізували співвідношення їх функцій, враховуючи характер взаємовідносин між державами-сусідами першого порядку. У цьому аспекті значний науковий доробок у справі дослідження кордонів, рубежів і меж на початку ХХ ст. належить британському географу Ліонелю Вільяму Лайду. Він розробив теорію асиміляційних кордонів і виклав її в есе «Річкові фронтири в Європі» (1916). Професор Л. В. Лайд погоджувався з думкою Т. Холдича про стратегічне значення природних кордонів, проте вважав їх лініями розмежування, а не напруження між сусідніми державами. Такий кордон мав розділяти під час війни і об'єднувати в період їх мирного співіснування. Учений розглядав цивілізацію як «прогрес у мистецтві жити разом», порівнював кордон з річкою, по якій іде навігація, що сприяє розвитку міждержавного співробітництва. Водночас, аргументовано наводить приклади захисної функції річок. Зокрема, у 1914 році Дунай протягом чотирьох місяців захищав Белград від нападу Австрії [5, с. 204]. У своїх наукових дослідженнях Л. В. Лайд і Т. Холдич звернули увагу на переваги кордонів, поділяючи їх на «хороші» та «погані» залежно від внутрішнього значення для культивування або запобігання напруженості, конфліктам між державами [9].

Розглядаючи конкретні приклади, порівнюючи особливості міждержавних кордонів, дослідники неодноразово робили спроби групувати їх за певними ознаками. Одним із перших запропонував типологію кордонів британський політик і дипломат лорд Джордж Керзон. Будучи віце-королем Британської Індії, він вивчав азійський досвід розмежування, з'ясував, що багато народів Азії уникають жорстко фіксованих кордонів. Це пов'язано в більшості випадків із їхнім кочовим способом життя і несприйняттям різних регламентуючих установок. Кордон як чітко фіксована лінія характерний в основному для держав Європи.

Під час гострих прикордонних конфліктів між країнами-сусідами Дж. Керзон рекомендував створювати буферну зону невизначеної належності. Кордони на межі існування двох різних етнокультурних спільнот, що встановлені на основі обґрунтованих військово-стратегічних розрахунків називав «науковими фронтами». Наприклад, лінія Дюранда між Афганістаном і Пакистаном, проведена у 1893 р. з метою розширення меж Британської Індії. У Східній Європі ім'я Дж. Керзона відоме з часів Польсько-радянської війни (1920–1921). Тоді лорд на посаді міністра закордонних справ Великої Британії для досягнення перемир'я у липні 1920 р. підписав ноту про проведення тимчасової демаркаційної лінії, так званої «лінії Керзона», що визначила східний кордон Польської Республіки [3, с. 111, 112]. Пізніше для врегулювання прикордонних питань між СРСР та Польщею договірні сторони неодноразово повертались до цього варіанту, вважаючи його найкращим компромісом у процесі розмежування спірної території. Ця лінія, успадкована з минулого, взята за основу сучасного українсько-польського кордону.

Значний внесок у розробку теорії кордонів у геополітичному контексті зробила французька школа геополітики. П. В. Блаш, прихильник концепції посибілізму, наголошував на контактній, а не бар'єрній функції кордону. Розглядаючи спірні території Ельзасу та Лотарингії, пропонував німцям і французам спільно освоювати ці землі, провести кордон між Францією та Німеччиною по ріці Рейн, що є природним рубежем. У 1938 р. Ж. Ансель опублікував працю «Географія кордонів», у якій запропонував розглядати зміну кордонів, як результат необхідності в динамічній політичній географії. Вчений трактував кордони не як суворі бар'єри, а як політичні «ізобари», що відображають баланс міжнародної влади і способи її змін [4].

На відміну від західноєвропейських авторів, американські вчені застосували дещо інші наукові підходи до детермінування кордону. Зокрема, оригінальну «теорію кордону» обґрунтував історик Фредерік Джексон Тернер. У 1893 р. він виступив із доповіддю «Значення кордону в історії США» на з'їзді Американської історичної асоціації в Чикаго, а у 1900 р. опубліковано статтю «Кордони в історії США». Ф. Дж. Тернер стверджував, що американська винятковість є результатом тривалої взаємодії цивілізації з варварством на американському кордоні, а тривала боротьба з природою створила соціальне середовище, яке формувалося поза звичними правилами та законами старої Європи. Умови, за яких розвивалося американське суспільство істотно відрізнялися, тому соціальний прогрес у цій країні відбувався шляхом, вільним від труднощів і обмежень європейської цивілізації. Тож кордон відігравав важливу роль у формуванні

унікального національного характеру США, адже був крайньою межею, місцем зустрічі між варварством та цивілізацією. І якщо кордони в Європі представляли собою укріплені прикордонні лінії, то американський кордон був межею вільної землі [8, с. 19].

Зазначимо, що на початку ХХ ст. теорія Ф. Дж. Тернера мала істотний вплив на американську наукову думку, однак пізніше її дедалі частіше критикували, адже кордон у геополітичному вимірі трактували як зону зіткнення цивілізацій, а не цивілізації з варварством.

Про динаміку кордонів між державами у своїх працях зазначав авторитетний американський геополітик А. Мехен, один із засновників течії атлантизму. Він розглядав кордон з позицій морської могутності, проте погоджувався з Г. Дж. Маккіндером у тому, що «хартленд» обмежували кордони, які зазнавали динамічних змін у результаті історичних і політичних процесів.

Будучи послідовником Т. Холдіча, американський вчений Альберт Перрі Бригам припускав, що природні об'єкти, які використовує людина для своєї мети, можуть бути своєрідним бар'єром, ефективно виконувати функцію відокремлення та захисту. Він наводив приклади загальнознайомих видів природних рубежів, до яких належать гори, пустелі, моря та річки [5, с. 205], а також стверджував, що кордони повинні забезпечувати економічну рівновагу між територіями суміжних держав. У своїй праці «Принципи визначення меж» (1919) зазначав, що під час дослідження кордонів необхідно враховувати їх еволюцію на різних історичних етапах: первинному, коли чітких меж ще не існувало, перехідному, коли вони були рухомими та часто зміщувалися, завершальному («ідеальному»), на якому лінії кордонів стануть чітко встановленими та фіксованими. На початку ХХ ст., коли тривав другий етап, опоненти А. П. Бригама заперечували ефективність третього етапу в майбутньому [5, с. 213].

На Американському континенті через нижчу активність наприкінці ХІХ–початку ХХ ст. конкурентної боротьби між державами за поділ територій процес встановлення кордонів не супроводжувався такими суперечками, конфліктами та війнами як у Європі. Це позначилося на формуванні в середовищі державних діячів і геополітиків усвідомлення цивілізаційного значення та функціональної ролі кордонів у міжнародно-політичних процесах, спонукало до розробки нових теоретичних підходів до дослідження кордонів. Якщо західноєвропейські вчені широко застосовували європейську концепцію політичного кордону як жорстко фіксованої лінії на місцевості з домінуванням бар'єрної функції, то американські вважали, що попри функцію захисту та відокремлення, кордони повинні забезпечувати

економічну рівновагу між територіями суміжних держав, що згодом було реалізовано в концепціях транскордонного співробітництва.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Представники зарубіжних наукових шкіл наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. застосовували різні підходи до обґрунтування набору визначальних ознак кордону. Якщо політико-географи описували межі та кордони, розглядали їх морфологію у контексті дослідження властивостей території та простору на основі історико-географічного й картографічного методів, то геополітики класичного періоду трактували ці категорії з позицій географічного детермінізму, експансіонізму та гуманізму. До питання виокремлення характерних рис кордону окремі вчені підходили з урахуванням геополітичної стратегії держави, цілей її національно-територіального розвитку в широтному та меридіональному напрямках, що чинило конструктивний або деструктивний вплив на процеси делімітації, а згодом на формування системи міжнародно-визнаних кордонів. Наприклад, концепції та доктрини німецьких геополітиків, зокрема Ф. Ратцеля і К. Гаусгофера, політичні еліти використовували з пропагандистською метою для розширення державної території, щоби виправдати імперські амбіції та експансіоністські прагнення. У підсумку ідеї, що часто вирізнялися релевант-

ним характером сформували територіальні стереотипи, значною мірою вплинули на політичне розмежування світового простору, визначили історичну долю багатьох країн і народів.

Опоненти пангерманізму, зокрема, французькі й американські геополітики, пропонували застосовувати цивілізаційний і гуманістичний підходи до проблем делімітації, демаркації та функціонування кордонів. Зокрема, представники французької школи геополітики доводили доцільність трансформації спірних прикордонних територій у зони міждержавного співробітництва. Цю ідею втілили в другій половині ХХ ст. у концепції «Європа регіонів». Після завершення Першої та Другої світових воєн, підписання статуту ООН (1945), Заключного Акту НБСЄ (1975), розпаду глобальної колоніальної системи, проголошення незалежності держав розпочалася нова епоха міжнародно-політичного оформлення та визнання кордонів, значного поширення набула ідея національних кордонів, яку підтримували також українські вчені.

Перспективи подальших досліджень полягають у теоретичному осмисленні та порівняльному аналізі детермінант державних кордонів у геополітичному дискурсі демократичних і недемократичних держав у другій половині ХХ – початку ХХІ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вегеш І., Вегеш М. Карл Гаусгофер: штрихи до портрета геополітика. *Регіональні студії*. 2020. Вип. 20. С. 137–145.
2. Коцан Р. Розвиток теоретичних засад дослідження державних кордонів. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 6. С. 66–77.
3. Папіш Н., Федунь О. Історико-політичні аспекти формування українсько-польського кордону. *Регіональні студії*. 2019. № 16. С. 109–115.
4. Ancel J. Géographie des Frontières. Paris. Gallimard. 1938. 209 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4811385f.textelimage>.
5. Brigham A. P. Principles in the Determination of Boundaries. *Geographical Review*. Taylor & Francis, Ltd. Apr. 1919. Vol. 7. No. 4. pp. 201–219. URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/207370.pdf>.
6. Haushofer K. Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung. K. Vowinkel, 1927. 350 p. URL: <https://www.dhm.de/lemo/bestand/objekt/karl-haushofer-grenzen-in-ihrer-geographischen-und-politischen-bedeutung-1927.html>.
7. Holdich T. H. Political frontiers and boundary making. London. Macmillan and co., limited. 1916. 307 p. URL: <https://archive.org/details/politicalfrontie00holdiala/page/n5/mode/2up>.
8. Laine J. Introduction to Border Studies. A historical view on the study of borders. University of Eastern Finland. Dalnauka. 2015. P. 14–32. URL: https://www.researchgate.net/publication/319876230_A_historical_view_on_the_study_of_borders/.
9. Lyde L. W. Types of Political Frontiers in Europe. *The Geographical Journal*. Vol. 45. No. 2. (Feb. 1915). Pp. 126–139. URL: <http://www.jstor.org/stable/1780250>.
10. Ratzel F. Der Staat und sein Boden geographisch betrachtet. Leipzig. 1896. 127 p. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=1TwNAAAAYAAJ&oi=fnd&pg=PA3&dq=Ratzel+F.+Die+Gesetze+des+raumlichen+&ots=2ztCkIqPpq&sig=gcFK4MGSxlu7PPowmG_4pQh4plo&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false/
11. Schmieder F. Entwicklungslinien einer interdisziplinären Begriffsgeschichte von Grenze. *Grenzforschung*. January 2021. P. 27–49.